

روان شناسی اسلامی
(مبانی، تاریخچه و قلمرو)

محمدصادق شجاعی

www.ketab.ir

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

- سرشناسه: شجاعی، محمدصادق، ۱۳۵۰ -
- عنوان و نام پدیدآور: روان‌شناسی اسلامی (مبانی، تاریخچه و قلمرو) / محمدصادق شجاعی.
- مشخصات نشر: قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۲.
- مشخصات ظاهری: ۳۰۴ ص:، جدول، نمودار.
- شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۳۰۲-۹
- وضعیت فهرست نویسی: فیبا
- یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۹۱ - ۳۰۴؛ همچنین به صورت زیرنویس.
- موضوع: روان‌شناسی اسلامی
- موضوع: روان‌شناسی اسلامی -- جنبه‌های قرآنی
- رده بندی کنگره: ۱۳۹۴ ۳۳۹/۶۵/۲۲۲۲ BP
- رده بندی دیویی: ۲۹۷.۳۸۵
- شماره کتابشناسی ملی: ۶۰۴۲۲۲

WWW.KETABO.IR

روان‌شناسی اسلامی (مبانی، تاریخچه و قلمرو)

مؤلف: محمدصادق شجاعی

چاپ اول: ۱۳۹۴ ش / ۱۴۳۷ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)

● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۱۴۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۳۰۰

حقوق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

- قم، چهارراه شهید، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸. تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۲۹۳۰۵۹
- قم، بلوار محمدامین، همراه ستاره. تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۰۶ - فکس: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۴۶
- قم، مجتمع ناشران، طبقه سوم واحد ۳۰۸. تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۴۰۲

pub.miu.ac.ir

miup@pub.miu.ac.ir

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آن، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت افراد متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تالیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

از طرفی بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آن‌ها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد.

در این بستر، حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی اند. «جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

«مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ» با قدردانی و سپاس از فاضل ارجمند جناب آقای دکتر محمدصادق شجاعی، مؤلف کتاب روان‌شناسی اسلامی (مبانی، تاریخچه و قلمرو) و تمام عزیزانی که در تولید این اثر همیاری و همفکری داشته‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

www.ketab.ir

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

﴿ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَنْظُرُونَ﴾

قرآن، به قلم و آنچه از آن تراوش نماید سوگند یاد کرده است و علم را به ذات خود شرافت‌مند و فخیم دانسته و از باب، تا محراب کائنات را سراسر، میدان حضور علم و عالم و معلوم خوانده است.

از این رو حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است.

داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از تکاپوی مجاهدان و عالمانی است که در مصاف بین حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند

علم برخاسته از سیرت پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، هم به فرد، کمال انسانی، عظمت روحی و تعالی معنوی بخشیده، فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد و هم سعادت جامعه را تأمین کرده، و سطح آن را به جامعه‌ای نمونه و پیشرو ارتقا بخشد. کوله‌نگری است اگر فرد و جامعه‌ای به دنبال عزت، استقلال، امنیت، سعادت و سربلندی مادی و معنوی باشد، اما آن را

در مسیری غیر از حقیقت‌طلبی، علم‌اندوزی و حکمت‌مداری جست‌وجو کند. انقلاب سراسر نور اسلامی ایران اعتلای کلمه الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را فرا روی بشر قرار داده و فروپاشی و افول تمدن‌های پویشالی غرب و شرق را نوید داده است، با اندیشه فقاهتی در اداره حکومت و نظریه مرفی «ولایت فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه کرد که امید و نشاط را نه تنها برای شیعیان و مسلمانان، بلکه برای تمامی آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان به ارمغان آورده است. در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله) با عزمی راسخ و تلاشی سترگ، همچون پیر و مراد خود خمینی کبیر علیه السلام، بر حرکت فراگیر و بسیج همه توان‌مندی‌ها و اراده‌ها جهت تحقق چشم‌نرم‌افزایی و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌فزا، تأکید ورزیده و پیشرفت این مهم را راهبری و رصد می‌کنند.

جامعة المصطفی علیه السلام العالمیه، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش داشته و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی علیه السلام و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت علیهم السلام همت می‌گمارد.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی علیه السلام نیز که مهم‌ترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفی علیه السلام است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر متناسب با نیازها و اقتضانات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن افق‌های نوین فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات

فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک درسی به‌ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفی ﷺ را از جمله مأموریت‌ها و رسالت‌های خود می‌داند.

اثر علمی پیش روی نیز که به همت مؤلف محترم جناب آقای دکتر محمدصادق شجاعی، برای دوره کارشناسی رشته معارف اسلامی و روان‌شناسی به‌عنوان متن درسی تهیه و تدوین شده است، در چارچوب همین اهداف و برنامه‌های پژوهشگاه، مبتنی بر نیازهای بین‌المللی صورت پذیرفته و در اختیار خوانندگان محترم قرار گرفته است.

در پایان ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مؤلف محترم، از مجموعه دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به‌ویژه همکاران محترم مرکز بین‌المللی نشر و ترجمه المصطفی ﷺ و همه عزیزانی که به نحوی در تدوین و انتشار آن نقش داشته‌اند، قدردانی و تشکر به عمل می‌آید.

با احترام

دکتر تدوین متون درسی

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

فهرست

۱۷	مقدمه
۲۱	۱. آشنایی با علم روان‌شناسی
۲۲	تعریف روان‌شناسی
۲۳	موضوع روان‌شناسی
۲۳	اهداف روان‌شناسی
۲۴	پیشینه و تاریخچه روان‌شناسی
۲۷	مکتب‌های روان‌شناسی
۲۷	۱. ساختارگرایی
۲۷	۲. کارکردگرایی
۲۸	۳. روان‌تحلیل‌گری
۲۹	۴. رفتارگرایی
۲۹	۵. رویکرد شناختی
۳۰	۶. انسان‌گرایی
۳۰	۷. روان‌شناسی مثبت‌نگر
۳۱	حوزه‌ها و حیطه‌های کاربرد روان‌شناسی
۳۲	روش‌های تحقیق در روان‌شناسی
۳۳	انواع تحقیق در روان‌شناسی
۳۴	نقایص و کاستی‌های روان‌شناسی معاصر

۴۷	۲. روان‌شناسی بر مبنای فرهنگ اسلامی
۴۸	جنبش روان‌شناسی فرهنگ‌محور
۴۹	الگوهای روان‌شناسی فرهنگ‌محور
۵۲	روان‌شناسی اسلامی
۵۳	۱. علل گرایش به روان‌شناسی اسلامی
۵۳	۲. چیستی روان‌شناسی اسلامی
۵۶	۳. تعریف پیشنهادی برای روان‌شناسی اسلامی
۵۸	۴. موضوع روان‌شناسی اسلامی
۵۹	۵. اهداف روان‌شناسی اسلامی
۶۱	۶. روش تحقیق در روان‌شناسی اسلامی
۶۴	۷. انواع روش تحقیق در روان‌شناسی اسلامی
۶۴	الف) روش تاریخی
۶۵	ب) روش تحلیل محتوا
۶۷	ج) روش قیاسی
۶۸	د) روش استقرایی
۶۸	ه) روش مصاحبه و نظرسنجی
۶۹	و) روش شهود و مکاشفه
۷۰	ز) روش درون‌نگری
۷۱	ح) روش مشاهده
۷۳	ط) روش تجربه و آزمایش
۷۴	۸. ارتباط روان‌شناسی اسلامی با دیگر رشته‌های علمی
۷۴	۹. روان‌شناسی اسلامی و علم اخلاق
۷۶	۱۰. روان‌شناسی اسلامی و علم النفس فلسفی
۷۷	۱۱. روان‌شناسی اسلامی و عرفان
۷۸	۱۲. روان‌شناسی اسلامی و علوم تربیتی
۷۹	۱۳. روان‌شناسی اسلامی و علم فقه
۸۳	۳. مبانی هستی‌شناختی و الهیاتی روان‌شناسی اسلامی
۸۴	هستی‌شناسی
۸۵	مبانی هستی‌شناختی روان‌شناسی اسلامی

۹۰ مبانی الهیاتی روان‌شناسی اسلامی
۹۹ تأثیر مبانی هستی‌شناختی و الهیاتی بر نظریه روان‌شناسی اسلامی
۱۰۵ ۴. مبانی ارزش‌شناختی روان‌شناسی اسلامی
۱۰۶ تعریف و اهمیت ارزش
۱۰۷ ارزش‌شناسی
۱۰۷ ۱. تاریخچه ارزش‌شناسی
۱۰۸ ۲. نظریه‌ها و رویکردهای ارزش‌شناسی
۱۱۰ منابع ارزش‌ها
۱۱۱ جایگاه ارزش در نظریه‌ها و رویکردهای روان‌شناسی
۱۲۵ ارزش از نظر اسلام
۱۲۹ ایمان به خدا پایه و اساس ارزش‌ها
۱۲۹ اصول ارزش‌ها در روان‌شناسی اسلامی
۱۳۳ ۵. مبانی معرفت‌شناسی روان‌شناسی اسلامی
۱۳۴ تعریف معرفت
۱۳۴ تعریف معرفت‌شناسی
۱۳۵ تاریخچه و نظریه‌های معرفت‌شناسی
۱۳۵ ۱. نظریه فطرت‌گرایی
۱۳۸ ۲. نظریه تجربه‌گرایی
۱۴۱ تأثیر تجربه‌گرایی بر روان‌شناسی
۱۴۱ مبانی شناخت در منابع اسلامی
۱۴۲ ارزش و جایگاه شناخت از نظر اسلام
۱۴۲ نظریه شناخت در اسلام
۱۴۵ رشد شناخت در گستره تحول
۱۴۷ انواع شناخت در منابع اسلامی
۱۴۹ خطاناپذیری شناخت حضوری
۱۵۰ همانندی شناخت حصولی و حضوری
۱۵۲ منابع شناخت از نظر اسلام

۱۵۲	منابع عام و مشترک
۱۵۲	۱. حواس ظاهری
۱۵۶	۲. قوای باطنی
۱۶۲	منابع ویژه و اختصاصی
۱۶۲	۱. وحی
۱۶۲	۲. الهام
۱۶۷	۶. مبانی انسان‌شناختی روان‌شناسی اسلامی
۱۶۸	انسان‌شناسی
۱۶۹	اهمیت انسان‌شناسی در پژوهش‌های علمی
۱۷۰	بحران انسان‌شناسی معاصر
۱۷۱	انسان‌شناسی دینی
۱۷۱	واژه‌های مربوط به انسان در قرآن
۱۷۲	استناد آفرینش انسان به خدا در قرآن
۱۷۴	سیر خلقت و آفرینش انسان از نظر اسلام
۱۷۵	ابعاد وجودی انسان از نظر اسلام
۱۷۶	تأثیرگذاری روح و بدن بر یکدیگر
۱۷۶	ویژگی‌های انسان از نظر اسلام
۱۷۶	۱. ویژگی‌های مثبت
۱۷۷	الف) اختیار و آزادی
۱۷۷	ب) تعهد و مسئولیت‌پذیری
۱۷۸	ج) متحصربه‌فرد بودن
۱۷۹	د) جاودانگی و فناپذیری
۱۸۰	ه) هدفمندی در زندگی
۱۸۰	و) امانت‌داری
۱۸۱	ز) خلافت الهی
۱۸۱	ح) کرامت و ارزشمندی
۱۸۲	ط) عبودیت و بندگی
۱۸۳	ی) کمال‌گرایی
۱۸۴	ک) داشتن فطرت الهی
۱۸۵	ل) بهره‌مندی از نیروی عقلانی

- ۱۸۶..... ۲. اوصاف و ویژگی‌های منفی
- ۱۸۶..... الف) ضعف و ناتوانی
- ۱۸۶..... ب) ناسپاسی
- ۱۸۷..... ج) طغیانگری
- ۱۸۷..... د) شتابزدگی
- ۱۸۷..... هـ) بی‌وفایی و فراموشکاری
- ۱۸۷..... و) ستمگری و نادانی
- ۱۸۸..... ز) بخل‌ورزی
- ۱۸۸..... ح) مجادله‌گری
- ۱۸۸..... ط) حرص و آزمندی
- ۱۹۰..... ی) تعارض امیال و گرایش‌های درونی انسان
- ۱۹۳..... نیازهای انسان از نظر اسلام
- ۱۹۳..... ۱. تعریف نیاز
- ۱۹۳..... ۲. منشأ نیازهای انسان
- ۱۹۳..... ۳. اهمیت نیازها در زندگی انسان
- ۱۹۴..... ۴. طبقه‌بندی نیازهای انسان
- ۱۹۴..... الف) نیازهای زیستی
- ۱۹۷..... ب) نیازهای روانی
- ۱۹۸..... ج) نیازهای معنوی
- ۲۰۳..... ۷. مروری بر تاریخچه روان‌شناسی اسلامی
- ۲۰۴..... زمینه‌های اولیه روان‌شناسی اسلامی
- ۲۰۵..... ۱. مطالعات کلامی
- ۲۰۶..... ۲. اخلاق اسلامی
- ۲۰۷..... ۳. فلسفه اسلامی
- ۲۰۸..... ۴. عرفان و تصوف اسلامی
- ۲۰۸..... ارائه خدمات روان‌شناختی در عمل
- ۲۱۰..... مروری بر دیدگاه‌های روان‌شناختی اندیشمندان مسلمان
- ۲۲۵..... روان‌شناسی اسلامی در دوره معاصر
- ۲۲۶..... ۱. تاریخچه روان‌شناسی اسلامی در خارج از ایران
- ۲۲۹..... ۲. تاریخچه روان‌شناسی اسلامی در ایران

۲۳۷ شاخه‌ها و گرایش‌های روان‌شناسی اسلامی
۲۳۷ روان‌شناسی تربیتی
۲۳۹ روان‌شناسی خانواده
۲۴۲ روان‌شناسی اجتماعی
۲۴۹ روان‌شناسی اخلاق
۲۵۹ ۹. مفاهیم بنیادی روان‌شناسی اسلامی (روح، نفس، عقل، قلب)
۲۵۹ پیشینه بحث درباره روح، نفس، عقل و قلب
۲۶۲ روح، نفس، عقل و قلب در منابع اسلامی
۲۶۳ ۱. روح
۲۶۶ الف) راه‌های اثبات وجود روح
۲۶۸ ب) اصالت روح
۲۶۸ ۲. نفس
۲۷۱ الف) مراحل رشد نفس
۲۷۶ ب) بحث ویژه: مکانیزم‌های نفس
۲۸۰ ۳. قلب
۲۸۵ ۴. عقل
۲۸۷ جایگاه مهم عقل در ساختار شخصیت انسان
۲۹۱ کتابنامه
۲۹۱ فارسی و عربی
۳۰۳ کتابنامه انگلیسی

مقدمه

قرن‌هاست که علم برای فهم ما از جهان بیرونی و قابل مشاهده گام‌های بزرگی برداشته است. فیزیک، حرکات سیارات را شناسایی کرد. شیمی، عناصر بنیادین ماده را کشف نمود و زیست‌شناسی به ما گفت اجزای تشکیل دهنده یک سلول چیست؛ ولی هنوز نتوانسته است به حقیقت انسان و رفتار او به طور کامل پی ببرد. مسئله‌ای که باعث شده مطالعه انسان و رفتار او تا این اندازه دشوار باشد این است که برخلاف پدیده‌های فیزیکی، فرایندهای روانی به راحتی قابل مشاهده و اندازه‌گیری نیستند.

طی قرن‌های متمادی فلاسفه و اندیشمندان وقتی درباره انسان فکر می‌کردند، سؤال‌هایی را درباره ماهیت انسان، چیستی و حقیقت روح، رابطه نفس و بدن، شناخت، اراده و اختیار مطرح کرده و در این فکر بوده‌اند که پاسخ‌های قانع‌کننده‌ای برای آن‌ها پیدا کنند. امروزه برخی از این موضوعات در روان‌شناسی مورد بحث قرار می‌گیرد.

روان‌شناسان با به‌کارگیری روش تجربی، سعی کرده‌اند رفتار و فرایندهای

روانی انسان را شناسایی کنند. گرچه این یافته‌ها در مجموع موفقیت‌آمیز بوده، ولی تنها بخشی از حقایق مربوط به انسان را نشان می‌دهد. برای شناخت کامل انسان راهی جز مراجعه به دین و کلام وحی وجود ندارد. با توجه به این مسئله، می‌توانیم جهت‌گیری یکسری پژوهش‌ها و تحقیقاتی را پیش‌بینی کنیم که روان‌شناسی اسلامی در پی آن است.

آنچه در این کتاب ملاحظه می‌شود، براساس سرفصل دروس وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای آشنا ساختن دانشجویان دوره کارشناسی رشته روان‌شناسی، روان‌شناسی تربیتی، مشاوره و گرایش‌های وابسته به آن با مبانی و چهارچوب روان‌شناسی اسلامی تهیه شده است. انتظار می‌رود دانشجویان پس از گذراندن این درس، با کلیات، مبانی و مفاهیم روان‌شناسی اسلامی آشنا شوند. محتوای این کتاب در نه فصل تدوین شده است:

در فصل، اول ابتدا تعریف، موضوع، پیشینه، رویکردها و نظریه‌های علم روان‌شناسی به اختصار مورد بحث قرار گرفته و سپس به کاستی‌های آن اشاره شده است.

در فصل دوم، روان‌شناسی فرهنگ محور به عنوان یک رویکرد جدید در حوزه مطالعات روان‌شناسی مورد بحث قرار گرفته و سپس به ضرورت، چیستی و چگونگی روان‌شناسی بر مبنای فرهنگ اسلامی، پرداخته شده است.

فصل سوم، به مبانی هستی‌شناختی و الهیاتی روان‌شناسی اسلامی اختصاص یافته است. موضوع فصل چهارم را مبانی ارزش‌شناختی روان‌شناسی اسلامی تشکیل داده و در فصل پنجم، ضمن اشاره به سیر تحول معرفت‌شناسی در غرب، به مبانی معرفت از دیدگاه اسلام اشاره شده است.

فصل ششم، به میانی انسان‌شناختی روان‌شناسی اسلامی و تفاوت‌های آن با روان‌شناسی تجربی اختصاص یافته و در فصل هفتم، تاریخچه و پیشینه روان‌شناسی اسلامی مورد بحث قرار گرفته است. شاخه‌ها و گرایش‌های روان‌شناسی اسلامی، عنوانی است که برای فصل هشتم در نظر گرفته شده و در فصل نهم، یکسری مفاهیم بنیادی روان‌شناسی اسلامی، مانند روح، نفس، عقل و قلب مورد بحث قرار گرفته است.

www.ketab.ir